

RAPORTURI INTERCATEGORIALE ÎN ȘTIINȚA LOGICII A LUI HEGEL

DRAGOȘ POPESCU

Sensul expresiei „raporturi intercategoriale”, folosit în titlul acestui studiu, are nevoie de unele precizări care, cum vom vedea, sunt de importanță fundamentală pentru înțelegerea corectă a *Științei logicii*, a filosofiei hegeliene în general, dar și a semnificației actuale a gândirii hegeliene.

Mai întâi, urmează să clarificăm *ce fel de* entități intră în raporturi intercategoriale în *Știința logicii* a lui Hegel și *unde* apar aceste raporturi.

Apoi, *care* este specificul raporturilor intercategoriale și *prin ce* se deosebesc ele de alte tipuri de raport în cadrul *logicii* hegeliene și, apoi, în cadrul *filosofiei* hegeliene în genere.

Toate aceste precizări sunt impuse de faptul că, în ciuda aparențelor, în desfășurarea expunerii din *Știința logicii*, însăși noțiunea de raport (*Beziehung*, sau relație, *Verhältnis*) nu rămâne neschimbată, ci suferă permanente modificări, în funcție de entitățile care intră în raport. Este o perspectivă mai puțin familiară logicii actuale, pentru care noțiunea de raport (relație) este *predeterminată* și, în funcție de ea, se *determină* entitățile care se raportează.

Categoriile logicii hegeliene fac parte din ceea ce se numește Logica obiectivă. Această denumire, *logica obiectivă*, acoperă (dacă facem abstracție de unele detalii) ceea ce, de la Aristotel la Kant, a făcut obiectul de studiu al *metafizicii*. Metafizica însă, în lungul interval de timp dintre epoca lui Aristotel și cea a lui Kant, a suferit o continuă schimbare a propriului ei înțeles, motiv pentru care și componentele obiectului ei de studiu trebuie văzute ca aflate în schimbare. Schimbarea pe care metafizica a suferit-o în cele două milenii ale propriei sale evoluții se exprimă, în *Știința logicii*, în scindarea componentelor obiectului ei de studiu în două liste complementare, intitulate de Hegel: *Doctrina ființei și Esența*.

Categoriile Ființei corespund (iarăși, făcând abstracție de unele detalii), din perspectivă istorico-filosofică, metafizicii antice și medievale. Cele ale Esenței – metafizicii moderne (desigur, modernitatea lui Hegel se oprește în epoca sa, este lipsit de sens să-i extindem viziunea dincolo de această limită, într-un viitor asupra căruia nu avea cum să reflecteze). Dar atât categoriile din prima listă, cât și cele din cea de-a doua, nu trebuie legate rigid de epocile istorice în care au predominat. Fiindcă aceste categorii nu sunt *create* de evoluția istorică, ci numai *dezvoltate* de ea. Istoria nu creează gândirea, ci doar îi dă ocazia să se concretizeze, adică să-și organizeze și soluționeze anumite probleme, folosindu-se, ca mijloace, instrumente etc., de produsele sale, pe care le și perfecționează în decursul utilizării.

Ființa și Esența, împreună cu componentele lor categoriale se înfățișează, din perspectiva *istoriei metafizicii*, ca probleme fundamentale pentru marile epoci de dezvoltare a spiritului. Calitatea, ca să luăm un exemplu (din lista Ființei), a fost o problemă a anticilor și medievalilor. Fenomenul (care ține de lista Esenței) a preocupat, în schimb, intens gândirea modernă. Dintr-o perspectivă pur *logică* însă, acestea nu sunt decât circumstanțe; istoricului metafizicii ele îi apar ca *simptome* ale modificărilor petrecute la nivelul gândirii, pe care gândirea trebuie să le abordeze prin alte procedee decât cel istoric. Dacă fenomenul este o temă și o problemă pentru moderni, aceasta nu înseamnă că gândirea nu a avut deloc acces, până în modernitate, la nimic din ceea ce modernii înțeleg prin fenomen, ci doar că, până atunci, gândirea nu înțelegea acel ceva *ca* fenomen.

Categoriile Ființei și corelatele lor din grupul Esenței, așa cum le întâlnim în *Știința logicii*, sunt juxtapuse în tabelul de mai jos:

Tabelul A

Doctrina despre ființă	Esența
Calitatea	Esența ca reflectare în ea însăși
Cantitatea	Fenomenul
Măsura	Realitatea

Corelația dintre categoriile din grupa Ființei și cele din grupa Esenței, în cadrul Logicii subiective, nu se restrânge la elementele de sub fiecare titlu, ci se extinde și asupra componentelor fiecărei categorii din cele două liste. Astfel, pentru Calitate și complementara ei, Esența ca reflectare în ea însăși, avem următoarele corespondențe:

Tabelul A.1

Calitatea	Esența ca reflectare în ea însăși
Ființa	Aparența
Ființa determinată	Esențialitățile sau determinațiile de reflectare
Ființa-pentru-sine	Temeiul

Pentru Cantitate și Fenomen:

Tabelul A.2

Cantitatea	Fenomenul
Cantitatea	Existența
Câtimea	Fenomenul
Raportul cantitativ	Raportul esențial

Pentru Măsură și Realitate:

Tabelul A.3

Măsura	Realitatea
Cantitatea specifică	Absolutul
Măsura reală	Realitatea
Devenirea esenței	Raportul absolut

Abia după desfășurarea completă a acestei structuri categoriale complexe, putem să reluăm seria întrebărilor de mai sus. Ea își dezvăluie, după aranjarea corespunzătoare a categoriilor Logicii obiective hegeliene, semnificația autentică. În prezentarea obișnuită a acestor categorii, sub forma unei liste continue, care începe cu Calitatea și se termină cu Realitatea, pentru a se trece apoi la Logica subiectivă, apoi la Filosofia naturii ș.a.m.d., intențiile și scopurile logicii speculative, ale filosofiei hegeliene în general, devin obscure, iar realizările confuze.

La întrebarea *ce fel* de entități intră în raporturi intercategoriale în *Știința logicii*, răspunsul este că avem de-a face cu determinații ale gândirii asupra obiectului, adică asupra a ceea ce este gândit ca *diferit* de gândirea însăși. Determinațiile gândirii asupra obiectului sunt tot produse ale gândirii, însă preocuparea ei nu este, în momentul Logicii obiective, de a le determina ca produse ale gândirii, ci ca determinații ale obiectului însuși. Obiectul, adică ceea ce este independent de gândire și determină gândirea, este cunoscut de aceasta prin intermediul categoriilor Logicii obiective.

Raporturile dintre categoriile Logicii obiective sunt așadar, pentru gândire, raporturi în obiectul însuși. Fraza anterioară nu este altceva decât răspunsul la întrebarea: *unde* apar raporturile intercategoriale din Logica obiectivă hegeliană? Desigur că acest *unde* nu are sensul unei cerințe de localizare, fiindcă obiectul nu este localizabil, ci însăși posibilitatea localizării depinde de obiect¹.

Categoriile Logicii obiective sunt exterioare gândirii, dar nu sunt altceva decât gândire. Gândirea este capacitatea – sau facultatea – spiritului de a produce și opera cu categorii. Sensibilitatea, imaginația, voința, adică facultățile distincte de gândire, au drept produse intuiții, imagini, scopuri și intenții, deci nu categorii. Abordarea categoriilor prin intermediul sensibilității, imaginației sau voinței este improprie, având ca rezultat crearea unor pseudo-discipline filosofice hibride, ceea ce s-a petrecut în epoca de după definitivarea sistemului hegelian. În cunoașterea de tip științific, în care gândirea este *aplicată* obiectului, categoriile se combină cu produse ale sensibilității, imaginației sau voinței, însă de-acum nu se mai urmărește studiul categoriilor, ci rezultatele aplicării lor. Alături de intuiții, imagini, intenții și scopuri, categoriile constituie conceptele științelor, edificând obiectul concret, cu uniformitățile și discontinuitățile lui specifice. Conceptele fundamentale ale științelor se deosebesc de categoriile Logicii obiective prin faptul că nu sunt produse pure ale gândirii. Științele naturii și spiritului, oricare ar fi acestea (de la

---

¹ La Aristotel, interogativul *unde* este chiar o categorie care, din perspectivă hegeliană, se înscrie în perimetrul Ființei. Spațio-temporalitatea modernă revine însă fenomenului care, așa cum se poate constata, face parte din perimetrul categorial al Esenței, ireductibil la cel al Ființei. De aceea, pentru Kant, gânditorul cel mai reprezentativ pentru categorialitatea Esenței, timpul și spațiul nici nu mai sunt categorii, ci intuiții pure a priori. Pentru fenomen, care este o apariție în spațiu și timp, intuițiile pure a priori îndeplinesc încă funcția unor categorii de tip aristotelic, dar nu în calitate de produse ale gândirii, ca acestea. Din perspectiva filosofiei speculative hegeliene, problema spațiului și timpului se circumscrie Filosofiei naturii, făcând parte, mai precis, din prima secțiune a acesteia, *Mecanica*. Spațiul și timpul sunt determinații ale *naturii*, ele nu (mai) fac obiectul de studiu al logicii speculative (care integrează vechea *metafizică*) – cf. *Enciclopedia științelor filosofice*, Partea a doua, *Filosofia naturii*, §§ 254–261. Această transformare, extrem de importantă, a statutului spațio-temporalității în cadrul sistemului filosofiei este expresia dezvoltării științelor naturii.

fizică, la filologie) nu studiază categoriile și raporturile dintre ele; această sarcină revine, la Hegel, științei logicii.

Logica obiectivă hegeliană nu este separabilă de Logica subiectivă. Așa cum Ființa și Esența sunt complementare în Logica obiectivă, și aceasta, ca întreg, este, la rândul ei, complementară Logicii subiective. Complementaritatea Logicii obiective și Logicii subiective o desparte definitiv pe cea dintâi de metafizica tradițională.

Metafizica tradițională, văzută ca o cunoaștere a priori, a studiat, naiv, produsele pure ale gândirii ca pe niște obiecte gata constituite, fără a-și pune problema esențială a originii lor. Critica metafizicii a ridicat în schimb, insistent, problema originii acestor produse, fără a mai ajunge apoi și la studiul lor sistematic. Critica metafizicii, inițiată de Kant, se dovedește deci o întreprindere incompletă, tot așa cum metafizica tradițională însăși era o construcție cu material necunoscut.

Dacă acceptăm interpretarea de mai sus, potrivit căreia categoriile Logicii obiective nu sunt independente, ci alcătuiesc structuri Ființă-Esență, va trebui examinată posibilitatea reducerii acestor structuri la o schemă comună. Schematismul rezultat nu va mai ține însă de Logica obiectivă, ci de cealaltă parte a *Științei logicii*, Logica subiectivă.

Există, în Logica subiectivă, trei tipuri de scheme ale raportării categoriilor Logicii obiective, corespunzătoare celor trei forme ale logicii tradiționale: conceptul, judecata și silogismul. Dacă strict logic, adică de drept, categoriile apar mai întâi în cadrul Logicii obiective, din perspectiva cunoașterii, adică de fapt, nouă ne devin accesibile prin aceste forme ale Logicii subiective. Logica speculativă nu este formală, ceea ce înseamnă că nici categoriile Logicii obiective, nici conceptul, judecata și silogismul Logicii subiective nu vor fi studiate de sine stătător, așa cum se întâmplă în tratatele de logică tradițională. Motivul pentru care logica tradițională întreprindea un studiu aparte al noțiunii, judecății și silogismului se găsea în presupuziția că, prin detașarea unor reguli de utilizare a acestor forme (de operare cu ele), se puteau asigura procedee de demonstrare a adevărului unor enunțuri, care se integrează în știință. Corpusul acestor procedee demonstrative nu face el însuși parte din știința însăși, dar garantează adevărul enunțurilor științifice.

Din punctul de vedere al logicii speculative, și aceste procedee demonstrative trebuie totuși să-și justifice, la rândul lor, arbitrajul pe care-l exercită asupra cunoașterii științifice. Această cerință, absentă de-a lungul a două milenii de dezvoltare a filosofiei, nu mai poate fi ocolită după critica întreprinsă de Kant. Justificarea speculativă se deosebește de demonstrația logico-formală. Aceasta din urmă va îndeplini, potrivit lui Aristotel, *Analiticile secunde*, I, 2, 71b, unele condiții necesare, precum: 1) premisele să fie adevărate, 2) să fie prime, 3) să fie nemijlocite, 4) să fie cunoscute mai bine decât concluzia, 5) să fie cauze ale concluziei². Demonstrația logico-formală presupune așadar, deja, o mulțime de noțiuni pe care logica speculativă își asumă obligația să le obțină (de exemplu: premisele și concluzia sunt *judecăți*, cauza este o *determinație a gândirii*, ceea ce este valabil și pentru celelalte noțiuni, precum prim = $\pi\rho\acute{\omega}\tau\omega\nu$, sau nemijlocit = $\acute{\alpha}\mu\acute{\epsilon}\sigma\omega\nu$ etc., pe care le întâlnim în *Analiticile secunde*). Logica speculativă nu poate porni de la definiții convenționale ale acestor noțiuni (ceea ce logicii formale

---

² A. Dumitriu, *Teoria logicii*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 326–327.

nu-i este interzis), ci trebuie să explice prezența lor în gândire. Toate noțiunile logicii formale sunt rezultate ale activității gândirii, precum și toate noțiunile științei în genere, iar demonstrația speculativă este tocmai evidențierea acestora ca rezultate. Evidențierea în discuție aici nu conduce la un demers istoric, de degajare a momentului în care un concept își face apariția pe scena științei, ci dimpotrivă, demersul istoric este stimulat de faptul că, speculativ, o noțiune este evidențiată ca rezultat.

Conceptele, judecățile și silogismele logicii speculative apar ca o dezvoltare, dar nu unilineară, a gândirii. Toate sistemele filosofice, toate doctrinele și concepțiile asupra lumii (desigur, apărute până pe vremea lui Hegel) fac parte din această dezvoltare. În lecțiile sale de istorie a filosofiei, Hegel a reușit să ilustreze dezvoltarea suferită de gândire prin succesiunea sistemelor filosofice. Ele apar ca o dezvoltare tocmai fiindcă preiau și duc până la consecințe ultime anumite concepte, judecăți sau silogisme, construiesc pe baza „proiectului” furnizat de acestea. Conștiința, conștiința-de-sine și rațiunea, suporturile sistemelor, concepțiilor asupra lumii și doctrinele apărute de-a lungul istoriei, țin tot de această dezvoltare. Însăși noțiunea de „lume”, cu toate trăsăturile ei specifice, este un produs al dezvoltării conceptului, judecății, silogismului.

Conceptul, judecata și silogismul nu sunt numai *proces* logico-subiective, ci și *structuri* logico-obiective. În cazul în care considerăm categoriile doar ca structuri ale Logicii obiective, nu mai putem să utilizăm terminologia logico-subiectivă. „Concept”, „judecată”, „silogism” nu mai au nici un sens aici. Ne găsim la nivelul ontic; eul și conștiința, cunoașterea și știința sunt absente din acest tip de raportare a categoriilor³. În propriile cuvinte ale lui Hegel, la acest nivel, conceptul „e numai concept în sine, concept al realității sau al ființei”⁴, iar logica corespunzătoare, care cercetează „natura a ceea ce este, a lui e n s în general”⁵, este o n t o l o g i e . Cu toate acestea, categoriile nu devin, doar pentru că se face abstracție de conștiința cunoscătoare (a posteriori față de ele), elemente materiale, fiindcă sunt, totuși, produsele cele mai pure, mai proprii ale gândirii. Contactul nostru cu materia este asigurat numai prin simțuri, iar simțurile nu pot fi stimulate de categorii. Eroarea fundamentală a materialismului (care s-a propus ca alternativă la construcția teoretică hegeliană, sprijinindu-se mai ales pe rezultate ale cercetărilor din domeniul științelor naturii) constă efectuarea a doi pași teoretici: (1) transformarea nelegitimă, pe calea postulatelor, a produselor pure ale gândirii în surse de afectare a simțurilor; (2) utilizarea acestor produse modificate ca dovadă a caracterului a priori față de gândire a sursei de afectare a simțurilor.

Logica obiectivă este o logică a c o n c e p t u l u i c a f i i n ț ă ⁶. Categoriile considerate din perspectiva conceptului ca ființă (i.e. ontologic) nu sunt identice cu categoriile considerate din perspectiva conceptului c a c o n c e p t (ceea ce presupune inclusiv considerarea lor ca judecată și silogism), cu toate că

---

³ Desigur, această absență nu este o „reducție”, o „punere între paranteze”, și aceasta pentru faptul că „eul”, „conștiința” etc. nu sunt încă constituite în acest moment, ceea ce ar transforma orice discurs despre ele într-un anacronism (ca să folosim alt termen impropriu). Eul, conștiința, cunoașterea, știința sunt posteroare raportării categoriale în discuție aici.

⁴ *Știința logicii*, traducere de D.D. Roșca, Editura Academiei R.S.R., București, 1966, p. 43.

⁵ *Ibidem*, p. 45.

⁶ *Ibidem*, p. 43.

denumirile lor sunt aceleași. Considerate numai ca concept, categoriile logicii obiective sunt, de fapt, reduse la statutul de simple determinații ale conștiinței, operație la fel de lipsită de spirit critic ca cea contrară, care le reducea la determinații esențiale ale gândirii, deși le păstra condiționările reprezentării.

Pentru a preveni confuziile, ori de câte ori va fi vorba despre ele, vom nota în continuare categoriile logicii obiective (sau ale conceptului ca ființă) cu litere mari. Astfel, CALITATEA, considerată din perspectiva Logicii obiective, se deosebește și grafic de Calitatea angrenată în procesele conceptului, judecății și silogismului.

I. RAPORTUL CALITATIV

Raportul calitativ se evidențiază în *Tabelul A.1*. Cele șase componente ale structurii categoriale din acest tabel, corespunzătoare CALITĂȚII și ESENȚEI (ca reflectare în ea însăși) sunt, la rândul lor, categorii. Observația este valabilă și pentru componentele CANTITĂȚII și FENOMENULUI, ca și pentru cele ale MĂSURII și REALITĂȚII.

Spre deosebire de Calitate, care preia succesiv determinațiile universalității, particularității și individualității în cadrul conceptului, judecății și silogismului, CALITATEA nu poate fi determinată ca universalitate, particularitate sau individualitate ori, mai degrabă, a o determina astfel înseamnă a o anula. Determinațiile ei sunt determinații *categoriale*, nu determinații *conceptuale* (ori concepte determinate, ca să folosim chiar terminologia hegeliană), ca în cazul Calității. Același lucru este valabil și pentru Esență și ESENȚĂ – corespondentele transcendentale ale Calității și CALITĂȚII.

CALITATEA poate fi considerată și fără raport cu ESENȚA (ceea ce este valabil și pentru celelalte categorii din *Doctrina Ființei*); însă ESENȚA, considerată fără raport cu FIINȚA nu are sens.

CALITATEA fără raport are trei componente: FIINȚA, FIINȚA DETERMINATĂ, FIINȚA-PENTRU-SINE. În tabelul de mai jos le desfășurăm determinațiile:

Tabelul A.1.1

FIINȚA	FIINȚA DETERMINATĂ	FIINȚA-PENTRU-SINE
Ființa	Ființa determinată ca atare	Ființa-pentru-sine ca atare
Neantul	Finitatea	Unu și multiplu
Devenirea	Infinitatea	Repulsie și atracție

ESENȚA (ca reflectare în ea însăși) are următoarele componente: APARENȚA, ESENȚIALITĂȚILE, TEMEIUL. Determinațiile desfășurate ale ESENȚEI:

Tabelul A.1.2

APARENȚA	ESENȚIALITĂȚILE	TEMEIUL
Esențialul și neesențialul	Identitatea	Temeiul absolut
Aparența	Diferența	Temeiul determinat
Reflectarea	Contradicția	Temeiul complet

Raportul CALITATE – ESENȚĂ nu este biunivoc. În cazul în care ar fi, între FIINȚĂ și APARENȚĂ, FIINȚĂ DETERMINATĂ și ESENȚIALITĂȚI, FIINȚĂ-PENTRU-SINE și TEMEI nu ar mai exista nici un fel de deosebire, nu ar avea nici un sens să avem două serii de nume pentru unul și același; ori, ESENȚA manifestă o deosebire în cadrul FIINȚEI, o Devenire în aceasta, tocmai fiindcă ea este ESENȚĂ, nu doar FIINȚĂ.

În Tabelul de mai jos am reunit determinațiile categoriilor CALITĂȚII și ESENȚEI; determinațiile esențiale sunt scrise cursiv. Calitativ, determinațiile FIINȚEI sunt sinonime cu cele ale ESENȚEI; esențial, determinațiile ESENȚEI sunt sinonime cu cele ale FIINȚEI.

Tabelul A.1.3

FIINȚA APARENȚA	FIINȚA DETERMINATĂ ESENȚIALITĂȚILE	FIINȚA-PENTRU-SINE TEMEIUL
Ființa <i>Esențialul și neesențialul</i>	Ființa determinată ca atare <i>Identitatea</i>	Ființa-pentru-sine ca atare <i>Temeiul absolut</i>
Neantul <i>Aparența</i>	Finitatea <i>Diferența</i>	Unu și multiplu <i>Temeiul determinat</i>
Devenirea <i>Reflectarea</i>	Infinitatea <i>Contradicția</i>	Repulsie și atracție <i>Temeiul complet</i>

II. RAPORTUL CANTITATIV

Raportul cantitativ se evidențiază în Tabelul A.2. Situația, în cazul CANTITĂȚII, este analogă celei a CALITĂȚII. Corelatul, pe planul ESENȚEI, al CANTITĂȚII, este FENOMENUL. Tabelul de mai jos prezintă determinațiile categoriale ale CANTITĂȚII, așa cum apar ele în Știința logicii:

Tabelul A.2.1

CANTITATEA	CÂTIMEA	RAPORTUL CANTITATIV
Cantitatea pură	Numărul	Raportul direct
Mărimea continuă și discretă	Câtime extensivă și intensivă	Raportul invers
Delimitarea cantității	Infinitatea cantitativă	Raportul potențial

Pentru FENOMEN, determinațiile categoriale se înscriu sub: EXISTENȚĂ, FENOMEN, RAPORTUL ESENȚIAL (vezi *infra*).

Tabelul A.2.2

EXISTENȚA	FENOMENUL	RAPORTUL ESENȚIAL
Lucrul și proprietățile lui	Legea fenomenului	Raportul întregului și părților
Lucrul constă din materii	Lumea fenomenală și lumea care-este-în-sine	Raportul forței și exteriorizării ei
Disoluția lucrului	Disoluția fenomenului	Raport al interiorului și exteriorului

Ca și în cazul Raportului calitativ, determinarea CANTITĂȚII și corelatului ei, FENOMENUL, nu are loc în termenii universalității, particularității și individualității, ceea ce ar fi echivalent cu deplasarea problemei la un alt nivel de analiză. Cantitatea și Fenomenul au propriile lor traiectorii din perspectiva conceptului ca concept.

Tabelul A.2.3

CANTITATEA EXISTENȚA	CĂTIMEA FENOMENUL	RAPORTUL CANTITATIV RAPORTUL ESENȚIAL
Cantitatea pură <i>Lucrul și proprietățile lui</i>	Numărul <i>Legea fenomenului</i>	Raportul direct <i>Raportul întregului și părților</i>
Mărimea continuă și discretă <i>Lucrul constă din materii</i>	Câttime extensivă și intensivă <i>Lumea fenomenală și lumea care-este-în-sine</i>	Raportul invers <i>Raportul forței și exteriorizării ei</i>
Delimitarea cantității <i>Disoluția lucrului</i>	Infinitatea cantitativă <i>Disoluția fenomenului</i>	Raportul potențial <i>Raport al interiorului și exteriorului</i>

III. RAPORTUL DIMENSIONAL

Raportul dimensional este raportul categoriilor MĂSURII (planul FIINȚEI) și REALITĂȚII (planul ESENȚEI). Tabelul următor evidențiază determinațiile categoriale ale MĂSURII, așa cum le găsim în Secțiunea a treia a Logicii obiective din *Știința logicii*.

Nu este lipsit de interes să subliniem că MĂSURA, în calitate de categorie, se deosebește de activitatea comună de măsurare, de raportare a unor lucruri, fapte etc. la etaloane de măsură, convenționale sau „naturale”. Utilizarea de instrumente de măsură în genere nici nu ar putea fi concepută în absența categoriei MĂSURII, care este posibilitate în genere de raportare a lucrurilor, faptelor etc. la etaloane de măsură. Termenul de „măsură”, care traduce în limba română germanul *das Maass*, ar putea fi înlocuit cu cel de „dimensiune” sau, mai degrabă, cu cel de „dimensionalitate”, care exprimă mai adecvat categoria MĂSURII prin aceea că nu trimite la o dimensiune sau mărime oarecare, ci la putința de a avea dimensiune (sau măsură).

Tabelul A.3.1

CANTITATEA SPECIFICĂ	MĂSURA REALĂ	DEVENIREA ESENȚEI
Câttimea specifică	Raportul măsurilor independente	Indiferența absolută
Măsura specificatoare	Linie nodală de raporturi de măsuri	Indiferența ca raport invers al factorilor ei
Ființa-pentru-sine în măsură	Nemăsuratul	Trecerea în esență

În tabelul de mai jos (*Tabelul A.3.2*) sunt juxtapuse determinațiile categoriale ale REALITĂȚII, adică ale corespondentului pe planul ESENȚEI al MĂSURII (planul FIINȚEI). Din perspectiva ESENȚEI, categoria ABSOLUTULUI este sinonimă cu cea a CANTITĂȚII SPECIFICE (planul FIINȚEI), dar reciproca nu este valabilă decât pe planul FIINȚEI.

Tabelul A.3.2

ABSOLUTUL	REALITATEA	RAPORTUL ABSOLUT
Expunerea absolutului	Accidentalitate sau realitate formală, posibilitate și necesitate	Raportul substanțialității
Atributul absolut	Necesitate relativă sau realitate reală, posibilitate și necesitate	Raportul de cauzare
Modul absolutului	Necesitate absolută	Acțiunea reciprocă

Tabelul de mai jos reunește determinațiile categoriale ale MĂSURII (planul FIINȚEI) și REALITĂȚII (planul ESENȚEI).

Tabelul A.3.3

CANTITATEA SPECIFICĂ <i>ABSOLUTUL</i>	MĂSURA REALĂ <i>REALITATEA</i>	DEVENIREA ESENȚEI <i>RAPORTUL ABSOLUT</i>
Câtimea specifică <i>Expunerea absolutului</i>	Raportul măsurilor independente <i>Accidentalitate sau realitate formală, posibilitate și necesitate</i>	Indiferența absolută <i>Raportul substanțialității</i>
Măsura specificatoare <i>Atributul absolut</i>	Linie nodală de raporturi de măsuri <i>Necesitate relativă sau realitate reală, posibilitate și necesitate</i>	Indiferența ca raport invers al factorilor ei <i>Raportul de cauzare</i>
Ființa-pentru-sine în măsură <i>Modul absolutului</i>	Nemăsuratul <i>Necesitate absolută</i>	Trecerea în esență <i>Acțiunea reciprocă</i>

IV. STRUCTURĂ DE STRUCTURI SAU MATRICE CATEGORIALĂ

Sistemul categorial prezentat mai sus integrează atât lista categorială aristotelică, cât și pe cea kantiană, reprezentând totodată mult mai mult decât acestea, separat sau laolaltă. Lista aristotelică de zece categorii era o listă de *categorii ale lucrurilor*, un rezultat al demersului de organizare a lucrurilor de către gândire; lista kantiană este o structură *a priori* a gândirii însăși, un rezultat al cercetării capacității gândirii de a produce cunoaștere. Sistemul categorial hegelian este, simultan, și una, și cealaltă.

Această noutate propusă de autorul *Științei logicii* nu a fost receptată corespunzător de către interpreții operei sale. Unul dintre motive este, credem, acela că Hegel însuși a refuzat să utilizeze în expunerea sa orice fel de schemă, din teama de a nu conduce la o simplificare a structurilor și proceselor pe care le avea în vedere⁷, din repulsie față de calcul (pe care-l credea de neaplicat în logică, respingând cu fermitate tentativele din epocă de a-l dezvolta), ori din teama de contaminare a studiului gândirii cu elemente ale reprezentării (un eveniment aproape inevitabil, dacă ținem cont de antecedentele metafizicii, predecesora propriei logici obiective). Însă ținând cont scrupulos de temerile sale, a fost condus la o situație nedorită, într-o altă direcție decât cele pe care a intenționat să le evite: raporturile intercategoriale, deja foarte complexe, nu au fost suficient de clar diferențiate între ele, ceea ce a făcut greu de înțeles pasul următor, al reconcilierii lor.

Dată fiind însă complexitatea raporturilor în cadrul Logicii obiective, o reprezentare grafică a structurii acesteia nu poate fi, credem, ocolită. Avem de-a face, la drept vorbind, cu o structură de structuri, o matrice categorială⁸.

Noțiunea de „matrice categorială” se justifică prin raportul fundamental FIINȚĂ – ESENȚĂ evidențiat în secțiunile anterioare ale studiului nostru, exprimat prin cuvintele lui Hegel: *Adevărul Ființei este Esența*. Ea integrează, după cum se poate vedea mai jos (*Tabelul B*):

(a) categoriile ca Unu, ca Totalitate deplină, nediferențiată (notată cu **A**); pentru gândire, acesta este Obiectul, Unul și Totul parmenidian, „a gândi” și „a fi” neseperate;

(b) structurile categoriale diferențiate ale FIINȚEI și ESENȚEI (notate **A.1**, **A.2**, **A.3**), cu propriile lor determinații categoriale; CALITATEA, CANTITATEA, MĂSURA, ESENȚA, FENOMENUL, REALITATEA ca entități izolate, distincte atât una de alta, cât și de Totalitatea nediferențiată;

(c) structurile determinațiilor categoriale în cadrul FIINȚEI și, respectiv, ESENȚEI (notate mai sus A.1.1., A.1.2; A.2.1, A.2.2; A.3.1, A.3.2); determinațiile categoriale nu mai sunt categorii, ci criterii de diferențiere ale categoriilor;

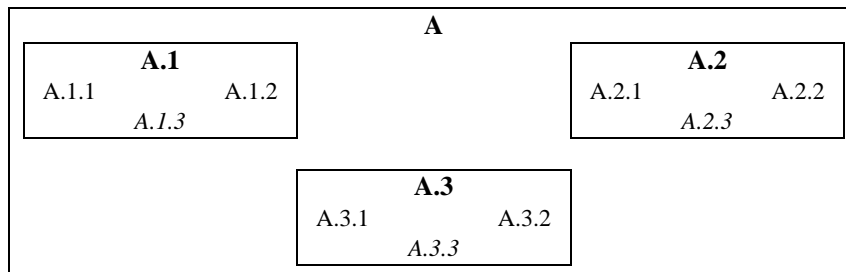
(d) structurile determinațiilor categoriale reunite ale FIINȚEI și ESENȚEI (notate în *Tabelul B* ca: A.1.3, A.2.3, A.3.3); punerea laolaltă a determinațiilor categoriale ale CALITĂȚII și ESENȚEI, CANTITĂȚII și FENOMENULUI, MĂSURII și REALITĂȚII nu este nici o atribuire, nici o predicare (ambele operații caracterizând Logica subiectivă), ci numai expresia unității fundamentale a structurii categoriale integrale, pentru care FIINȚĂ și ESENȚĂ sunt unul și același.

---

⁷ Temerea lui Hegel s-a dovedit, de altfel, justificată: mecanismul universal *teză – antiteză – sinteză* a înlocuit treptat la succesorii lui toate transformările nuanțate pe care el le-a utilizat în Logică, Filosofia naturii și Filosofia spiritului.

⁸ Prin matrice se înțelege, de obicei, un tabel cu linii (n) și coloane (m), în care $n=m$ sau $n \neq m$, completat cu elemente ordonate cu ajutorul primei linii și primei coloane (vezi și Gh. Enescu, *Dicționar de logică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, art. Matrice, p. 212-213). „Matricea categorială” este o structură mai complexă decât o matrice pătrată ($n=m$) sau dreptunghiulară ($n \neq m$), dar nu poate fi descompusă într-o serie de matrici pătrate sau dreptunghiulare, elementele ei fiind, la rândul lor, matrici.

Tabelul B

Organizarea categoriilor Logicii obiective este triadică. Dar reducerea raporturilor dintre categorii la o schemă de tip teză – antiteză – sinteză este un procedeu nelegitim, ceea ce se justifică pornind de la fiecare dintre cele patru moduri de a considera categoriile de mai sus. Astfel:

– ca Totalitate, nu se poate specifica vreo teză, antiteză sau sinteză, chiar și în situația în care prin *numele* de teză, antiteză, sinteză nu înțelegem enunțuri, ci stări de fapt; nu doar FIINȚA și ESENȚA sunt indistincte ca atare, dar nici în cadrul fiecăreia nu se poate vorbi despre categorii;

– structurile categoriale diferențiate nu pot trece unele în altele; fiindcă nu se opun unele altora ci, mai curând, se completează, ele apar mai mult drept combinații inseparabile pe planurile FIINȚEI și ESENȚEI (de exemplu, MĂSURA REALĂ și REALITATEA nu sunt în raport de opoziție, nu se neagă una pe alta, ci REALITATEA este esențialul MĂSURII REALE; fără aceasta din urmă, cea dintâi n-ar mai fi ceea ce este; dacă MĂSURA REALĂ ar deveni REALITATE, REALITATEA însăși ar fi altceva);

– la nivelul determinațiilor categoriale, raporturile sunt clar influențate de dezvoltarea cunoașterii științifice. Fără o analiză fenomenologică a dezvoltării cunoașterii științifice nu se poate înainta prea mult în precizarea acestui tip de raporturi. Ca să dăm un exemplu, în cazul Raportului dimensional: Indiferența ca raport invers al factorilor ei (ca determinație categorială a DEVENIRII ESENȚEI) și Raportul de cauzare (ca determinație categorială a RAPORTULUI ABSOLUT) nu pot fi tratate independent de semnificațiile lor în cadrul științelor.

În cadrul celor trei structuri categoriale (CALITATEA, CANTITATEA, MĂSURA, luate împreună cu complementele lor pe planul ESENȚEI) ale matricei categoriale a Logicii obiective din *Tabelul B* se deosebesc raporturile *intracategoriale* (A.1.1 – A.1.2; A.2.1 – A.2.2 și A.3.1 – A.3.2). Raporturile *intercategoriale* sunt: A.1.3 – A.2.3 – A.3.3.

V. MATRICE CATEGORIALĂ ȘI PROCESE LOGICO-SPECULATIVE

Dacă facem abstracție de Logica subiectivă, toate structurile evidențiate mai sus în cadrul Logicii obiective rămân simple alăturări arbitrare de *nume* care amintesc teme tradiționale ale metafizicii: ființa, calitatea, cantitatea, măsura, esența, existența, fenomenul etc. Orice construcție filosofică sprijinită pe aceste nume (istoric vorbind prestigioase) se dovedește, finalmente, un edificiu clădit în gol. Din punct de vedere istoric, categoriile Logicii obiective au fost dezvoltate filosofic în succesiunea sistemelor filosofice, iar acestea au valorificat una sau alta dintre categorii; sistemele care pornesc de la liste complete sunt evenimente excepționale în istoria filosofiei.

Însă, din punct de vedere speculativ, categoriile Logicii obiective sunt organizate, în cadrul Logicii subiective, în trei momente succesive: Conceptul, Judecata, Silogismul. Ca structuri categoriale ale subiectivității, Conceptul, Judecata și Silogismul realizează, prin relaționarea categoriilor Logicii obiective, *cunoașterea* acestor categorii ca sistem. Numai prin raportare unele la altele categoriile Logicii obiective pot fi cunoscute, fiindcă ele țin de gândire, iar elementele gândirii se află în relație unele cu altele.

În cadrul Conceptului, categoriile Logicii obiective sunt relaționate de particularizare, individualizare, universalizare, totalizare; în cadrul Judecății, de individualizantă, universalizantă, particularizantă, totalizantă; în cadrul Silogismului, de către zece sinteze (câte trei corespunzătoare fiecărei figuri silogistice aristotelice, plus una corespunzătoare figurii a patra)⁹. Avem de-a face cu un parcurs îndelungat, foarte complicat, imposibil de scurtat sau de simplificat.

Rezultatul parcurgerii acestei succesiuni de relații este Obiectivitatea, adică structura categorială *a lumii*, care are, la rândul ei, trei momente: Mecanismul (lumea gândită ca proces fizic), Chimismul (lumea gândită ca proces chimic) și Teleologia (lumea ca proces biologic sau/și spiritual). Științele moderne au, ca domenii de cercetare, tocmai aceste trei momente ale procesului speculativ. Acesta este locul în care determinațiile categoriale suferă o continuă îmbogățire, permițând reconfigurarea relațiilor categoriale. Determinațiile categoriale nu fac parte, așadar, din lista categoriilor Logicii obiective, ci țin de Obiectivitate.

Ajungând la Obiectivitate, gândirea nu și-a terminat călătoria către cunoașterea absolută a ei însăși. Sub forma Ideii, ea se întoarce către Logica obiectivă. Menținându-ne însă în cadrul strict al Logicii obiective, independent de procesele logico-speculative, se impune să subliniem că raporturile intercategoriale nu pot fi nici Concept, nici Judecată și nici Silogism. Aspectul esențial al fiecăreia dintre cele trei categorii ale Logicii obiective apare ca *adevăr* al aspectului de primă instanță (FIINȚA), dar aceasta nu este atribuire, predicare, operație în genere.

---

⁹ Aceste relaționări succesive au fost examinate detaliat în lucrările noastre anterioare, astfel că nu mai considerăm necesar să revenim asupra lor. A se vedea *Logica naturală și știința logicii în filosofia lui Hegel* (2009), cap. III și IV, precum și *Logica speculativă hegeliană – Schematism și aplicații sistematice* (2014), partea a doua.

Ceea ce constituie trăsătura comună a raportului calitativ, cantitativ și a celui dimensional, dincolo de structura lor triadică analogă, desfășurată *supra*, este faptul că cele trei stau ca elemente constitutive ale unui cod. Procesele logico-speculative (care, încă o dată, țin de Logica subiectivă) *codifică*, cu ajutorul raporturilor categoriale, toate tipurile posibile de raportare ale gândirii. Cu toate acestea, elementele Logicii obiective nu sunt alcătuite după modelul unui dicționar obișnuit. În cazul unui asemenea dicționar, elementele propriu-zise sunt substratul cu ajutorul căruia regulile sintactice formează apoi enunțuri corecte din punct de vedere gramatical. Explicațiile termenilor dicționarului, definițiile care urmează în dicționarul clasic după fiecare dintre termeni, sunt distincte de termenii înșiși. De fapt, ele nu fac parte din dicționar, care se restrânge numai la lista termenilor și la valoarea lor morfologică (substantiv, verb, adjectiv etc., în cazul limbilor naturale), ci sunt completări destinate utilizatorilor dicționarului, pentru ca aceștia să se familiarizeze cu termenii și să-i utilizeze corect. Un dicționar clasic poate fi lărgit prin includerea de noi elemente în lista sa de termeni.

Lista de categorii din logica obiectivă hegeliană este, într-un sens, mai mult decât un dicționar clasic și, în alt sens, mai puțin. În primul sens: ea cuprinde *două* dicționare, unul dintre ele explicându-l pe celălalt; avem deci o dublă listă de termeni, nu una simplă; Logica subiectivă este cea care oferă ansamblul regulilor de formare a enunțurilor (de fapt: Concept, Judecată, Silogism) corecte, numai că regulile de formare se pliază pe acest specific al dicționarului. Orice produs sintactic al operațiunilor cu acest dicționar reprezintă mai mult decât un enunț obișnuit. El include obligatoriu și un sens, ceea ce regulile sintactice obișnuite nu oferă decât ca posibilitate (cazul fortuit în care explicațiile termenilor unui dicționar simplu, puși în relație cu ajutorul regulilor sintactice, se află în concordanță). Orice „enunț speculativ” este purtător de sens prin faptul că termenii săi sunt explicați *a priori*. Pentru Hegel, gândirea nu este niciodată o schemă goală.

În cel de-al doilea sens: spre deosebire de dicționarul clasic, dublul dicționar al Logicii obiective nu poate fi extins prin introducerea de noi termeni. Cu toate acestea, el admite resemnificarea termenilor pe care-i conține, ceea ce se petrece ca urmare tocmai a utilizării sale prin Logica subiectivă. Sensurile noi ale termenilor sporesc conținutul dicționarului categorial, fără a lungi lista de termeni.

Comparația dintre un dicționar (fie și dublu) și categoriile hegeliene ale Logicii obiective nu poate fi dusă prea departe. Categoriile hegeliene nu sunt termeni. În cazul termenilor, se deosebesc sfera și conținutul (sau intensiunea și extensiunea), tocmai pentru a se putea defini termenul; în schimb, CALITATEA-ESENȚA CA REFLECTARE ÎN EA ÎNSĂȘI, CANTITATEA-FENOMENUL și MĂSURA-REALITATEA nu au caracter de FIINȚĂ, respectiv ESENȚĂ, decât din perspectivă logico-subiectivă. În momentul în care Calitatea se determină ca Esență reflectată în ea însăși, Cantitatea ca Fenomen, Măsura ca Realitate nu mai avem de-a face cu conceptul ca ființă, ci ne aflăm deja în contextul conceptului ca concept. Calitatea, Esența ca reflectare în ea însăși, Cantitatea, Fenomenul, Măsura și Realitatea sunt termeni, determinându-se reciproc ca proprietăți, subiect și

predicat, extremi și mediu în cadrul proceselor Logicii subiective. În acest context, Calitatea *nu* este identică Esenței ca reflectare în ea însăși, determinația Esenței ca reflectare în ea însăși este *negativul* Calității, ceea ce *nu* este Calitatea; Fenomenul este ceea ce *nu* este Cantitatea, iar Realitatea ceea ce *nu* este Măsura. Subiectivitatea se inițiază ca disociere, delimitare intracategorială; afirmarea Esenței este negarea Ființei, din perspectivă logico-subiectivă. Întrucât, logico-obiectiv, afirmarea și negarea sunt lipsite de semnificație, orice transformări ale categoriilor sunt inacceptabile, din această perspectivă, ceea ce se reflectă în aspectul de *păstrare, conservare* al noțiunii hegeliene de *Aufhebung*.

Aufhebung hegeliană este mai mult decât un joc de limbaj sau un fenomen psihic (o formă de persistență de tipul memoriei). Este unicul operator logico-obiectiv. În absența sa, structura categorială a Logicii obiective ar împărtăși imobilitatea Ființei parmenidiene. Expresia *aufgehoben* surprinde unitatea contrariilor¹⁰, dar nu în sensul că unul dintre contrarii îl *exclude* pe celălalt, reducându-l la neant, ci în sensul că este *identic* cu el ca moment, deși nu poate să-l înlocuiască în genere. Hegel ilustrează această unitate cu ajutorul noțiunilor fizicale de „greutate” și „distanță” în cazul unei pârghii: efectele sunt aceleași; totuși, *greutatea* și *distanța* nu sunt noțiuni care se confundă, indiferente față de relația lor în contextul dat. Trebuie să reținem, totuși, că avem de-a face aici cu o ilustrare, că orice explicație funcționării lui *aufheben* este o ilustrare, adică o aplicare la o situație anumită a operatorului logico-obiectiv.

---

¹⁰ *Știința logicii*, ed. cit., p. 89.